Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

TEMURIYLAR DAVRIDA KESH ZARBXONASIDA ZARB QILINGAN TANGA TAHLILI

Qurbonaliyeva Kamola Shuxrat qizi
O‘zbekiston Milliy Universiteti, 3-kurs talaba
Toshkent, O‘zbekiston
E-mail: qurbonaliyevakamola0.@gmail.com
G-ORCID: 0009-0008-6544-6472
Tel: (77) 210 17 23
https://doi.org/10.5281/zenodo.21261771

Annotatsiya. Kesh zarbxonasida zarb qilingan tangalar Temuriylar davridagi pul muomalasi, hokimiyat ramzlari va hududiy boshqaruvning moddiy izlarini bir vaqtning o‘zida aks ettiradi. Tadqiqotning maqsadi ushbu tangalarda uchraydigan yozuvlar, zarb belgilari, hukmdor nomi va tamga birikmalarini tarixiy-arxeologik nuqtayi nazardan talqin qilishdir. Manbashunoslik, tarixiy-qiyosiy tahlil, hermenevtik sharh va tipologik tasnif usullari qo‘llanildi; muzey fondlari, katalog yozuvlari va arxiv tavsiflari bilan solishtirish orqali atributsiyalar tekshirildi. Tahlil natijasida Kesh zarbxonasiga nisbat berilgan namunalar orasida ikonografik bezakdan ko‘ra matnli belgi va zarb formulasi barqarorroq mezon ekanligi aniqlandi. Shuningdek, zarb joyining ko‘rsatilishi mahalliy muomalaga mo‘ljallangan emissiyalar bilan markaziy siyosiy nazorat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berdi, ayrim namunalarda esa hukmdor legitimatsiyasi muhr va yozuv uyg‘unligi orqali kuchaytirilgani kuzatildi. Xulosa shuki, Kesh zarbxonasi Temuriylar iqtisodiy tizimida oddiy texnik ustaxona emas, balki siyosiy xotira va hududiy boshqaruvni birlashtirgan muhim institut bo‘lgan. Tadqiqotning ilmiy hissasi Kesh tangalarini alohida tipologik guruh sifatida ajratish mezonlarini aniqlashtirish va ularni Temuriylar numizmatikasi ichida izchil o‘qish uchun metodik asos taklif etishdan iborat.

Kalit so‘zlar: arxeologik topilmalar, hukmdor tamgasi, manbashunoslik, numizmatika, tipologik tasnif, yozuvlar

АНАЛИЗ МОНЕТ, ЧЕКАНЕННЫХ НА КЕШСКОМ МОНЕТНОМ ДВОРЕ В ЭПОХУ ТИМУРИДОВ

Аннотация. Монеты, чеканенные на Кешском монетном дворе, одновременно отражают денежное обращение, знаки власти и материальные следы территориального управления в эпоху Тимуридов. Цель исследования состоит в историко-археологической интерпретации надписей, чеканных знаков, имени правителя и сочетаний тамги, зафиксированных на этих монетах. Были применены источниковедческий подход, историко-сравнительный анализ, герменевтическое толкование и типологическая классификация; атрибуции проверялись путем сопоставления с музейными фондами, каталожными записями и архивными описаниями. Анализ показал, что среди экземпляров, приписываемых Кешскому монетному двору, более устойчивым критерием выступает не иконографический декор, а текстовый знак и формула чеканки. Кроме того, указание места чеканки выявило связь между эмиссиями, ориентированными на местное обращение, и механизмом центрального политического контроля, а на отдельных образцах было видно усиление легитимации правителя через сочетание печати и надписи. Вывод состоит в том, что Кешский монетный двор в экономической системе Тимуридов был не просто технической мастерской, а важным институтом, соединявшим политическую память и территориальное управление. Научный вклад исследования заключается в уточнении критериев выделения

кешских монет в отдельную типологическую группу и в предложении методической основы для их последовательного чтения внутри тимуридской нумизматики.

Ключевые слова: археологические находки, знак правителя, источниковедение, нумизматика, типологическая классификация, надписи

ANALYSIS OF COINS MINTED AT THE KESH MINT DURING THE TIMURID PERIOD

Abstract. Coins minted at the Kesh mint simultaneously reflect monetary circulation, symbols of authority, and material traces of territorial administration in the Timurid period. The aim of the study is to interpret, from a historical and archaeological perspective, the inscriptions, mint marks, ruler names, and tamga combinations recorded on these coins. Source studies, historical-comparative analysis, hermeneutic interpretation, and typological classification were applied; attributions were checked by comparing museum holdings, catalogue entries, and archival descriptions. The analysis showed that, among the specimens attributed to the Kesh mint, the textual sign and the minting formula are more stable criteria than iconographic decoration. In addition, the indication of the mint place revealed the link between emissions intended for local circulation and the mechanism of central political control, while on individual specimens the ruler's legitimacy was strengthened through the combination of seal and inscription. The conclusion is that the Kesh mint in the Timurid economic system was not merely a technical workshop, but an important institution that connected political memory with territorial administration. The scientific contribution of the study lies in clarifying the criteria for separating Kesh coins into an independent typological group and in proposing a methodological basis for reading them consistently within Timurid numismatics.

Keywords: archaeological finds, ruler sign, source studies, numismatics, typological classification, inscriptions

KIRISH

Kesh zarbxonasida zarb qilingan tangalar Temuriylar pul tizimining mahalliy ishlash mexanizmini ochib beradi, chunki Kesh va Shahrisabzning siyosiy-iqtisodiy mavqei mintaqaviy ayirboshlashni boshqargan [1]. Shahar vohasidan topilgan numizmatik materiallar zarb joyi, hukmdor nomi va sana belgilarini birlashtirgan holda o‘rta asr pul muomalasining qatlamli manzarasini yaratadi [2]. Shu sababli, Kesh tangalarini epigrafik tahlil va metrologik o‘lchovlar bilan o‘rganish tarixiy manba sifatidagi qiymatini aniqlash uchun dolzarbdir [3].

Mavjud tadqiqotlarda Kesh zarbxonasining tipologiyasi va atributsiyasi alohida ko‘rib chiqilgan, biroq legenda tarkibi bilan zarb belgisi o‘rtasidagi bog‘lanish yetarli darajada ochilmagan [4]. Samarkand bilan qiyosiy tahlil ham Keshning mahalliy funksiyasini to‘liq ajratib bermagan [5]. Mazkur ishda Kesh zarbxonasiga nisbat berilgan tangalar korpusi tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tipologik va manbashunoslik usullarida o‘rganildi; diqqat markazida legenda, tamga, zarb joyi va sana belgilari turadi [6]. Tadqiqotning maqsadi Kesh zarbxonasining Temuriylar davridagi funksiyasini aniqlash bo‘ldi: 1) tangalar korpusini ro‘yxatlashtirish; 2) yozuv formulalarini qiyoslash; 3) metrologik belgilarni solishtirish; 4) zarbxona markirovkasini davrlashtirish. Mikroistorik tahlil va bibliometrik sharh qo‘llanildi, keyingi bo‘limda manbalar va tanlov mezonlari bayon qilinadi.

MANBALAR TAHLILI

Kesh zarbxonasi haqidagi adabiyotlar uch yo‘nalishda jamlangan: siyosiy-iqtisodiy talqin, tipologik-attributiv tahlil va katalog-arxiv qiyosi. Бабаджанов va Муртазаева Keshni Temuriylar iqtisodiy tarixining tugun nuqtasi sifatida sharhlab, zarbxona faoliyatini shahar mavqeiga bog‘lagan [1]. Алимов va Кочнев esa zarbxonalar geografiyasi hamda markirovka tizimini umumiy pul siyosati bilan bog‘lab, lokal cheklar markazlashuvni inkor etmasligini ko‘rsatgan [8]. Ushbu qatlamda muammo

shundaki, Keshning o‘zi alohida numizmatik korpus sifatida emas, kengroq imperiyaviy model ichida talqin qilingan.

Tipologik tadqiqotlar esa legenda, tamga va hukmdor titulini markazga qo‘yadi. Қодиров Kesh tangalarini shakl va yozuv formulalari bo‘yicha ajratib, атрибуциядаги noaniqliklarni ochgan [4]. Зиёев Samarqand va Kesh zarblarini qiyoslab, bir xil siyosiy muhitda mahalliy ikonografik farqlar saqlanganini empirik tarzda asoslagan [5]. Усмонов titul va zarb belgilarining o‘qilishini izchil me‘yorlashtirgan bo‘lsa-da, u numizmatik belgilarni qatlamli topilmalar bilan bog‘lamagan [6]. Shu sababli tipologiya tarixiy kontekstdan ajralib qolgan.

Katalog va ekspeditsion qaydlar masalani yanada aniqroq ochadi. Жўраевning manbashunoslik tahlili Kesh vohasidagi topilmalarni yopiq arxeologik komplekslar bilan solishtirish zarurligini ko‘rsatgan [9]. Эргашев Shahrisabz ekspeditsiyasi materiallarida tangalarning qatlam va chuqurlik bo‘yicha qaydini bergan [10]. Ахмедов epigrafik va numizmatik dalillarni birlashtirib, zarbxona belgilarini joy nomi bilan moslashtirgan [3]. Biroq bu ishlar alohida fondlar va katalog yozuvlarini yagona tasnifga keltirmaydi.

Shu bois, mavjud adabiyotlarda arxiv hujjati, shejeranoma va epigrafik tahlil bir-biriga ulanmagan. Radiokarbon datasi (14 C) bilan mustahkamlangan davrlashtirish ham Kesh tangalarining muomaladagi bosqichlarini aniq ajratmagan. Shuning uchun keyingi tahlilda manbalar katalogi, arxiv qaydi va tipologik tasnifni birlashtiruvchi yondashuv talab etiladi.

MANBA VA METODOLOGIYA

Kesh zarbxonasiga nisbat berilgan tangalar korpusi muzey fondlari, katalog yozuvlari va arxiv hujjatlari orqali tanlandi; bu tanlovda zarb joyi, hukmdor nomi, hijriy sana va nominal belgisi birlamchi mezon bo‘ldi [4]. Birlamchi manbalar ichki va tashqi tanqiddan o‘tkazildi, chunki ayrim nusxalarda legenda yemirilgan, ayrimlarida esa keyingi restavratsiya izlari o‘qishni murakkablashtirgan [3]. Qiyosiy tekshiruvda Samarkand va Kesh zarblari o‘rtasidagi belgi farqlari alohida ajratildi, bu esa lokal zarbxona atributiyasini mustahkamladi [5]. Shu asosda tarixiy-qiyosiy va manbashunoslik yondashuvi birlashtirilib, epigrafik o‘qish metrologik o‘lchovlar bilan moslashtirildi [6].

1-jadvalda tahlil birliklari mezonlari jamlandi, ular legenda tarkibi, tamga, zarb joyi va davrlashtirish bo‘yicha tartiblandi.

1-jadval. Tahlil birliklari va mezonlari

Mezon	Tahlil birligi	Manba turi
Legenda tarkibi	hukmdor nomi va titul	numizmatik namuna
Zarb joyi	Kesh belgisi	katalog yozuvi
Davrlashtirish	XV asr oxiri–XVI asr boshı	arxiv qaydi

Manba: muallif ishlanmasi

ko‘ra, har bir namuna uchun atributlar yig‘indisi A = l + t + z + d tarzida kodlandi; bunda l legenda, t tamga, z zarb joyi, d davr ko‘rsatkichini bildiradi.

Mikroistorik tahlil tangani alohida tarixiy dalil sifatida o‘qishga imkon berdi, chunki yopiq arxeologik kompleksdagi topilmalar qatlamlar ketma-ketligi bilan bog‘landi [9]. Qazishma stratigrafiyasi uch qatlamdan iborat bo‘lib, yuqori qatlam 0,4 m, o‘rta qatlam 0,9 m, quyi qatlam 1,6 m chuqurlikda qayd etildi; bu ketma-ketlik muomaladagi uzilishlarni emas, bosqichma-bosqich almashuvni ko‘rsatdi [10]. Radiokarbon datasi (14 C) bu korpusda qo‘llanmagan, chunki asosiy tayanch numizmatik va epigrafik dalillarga berildi, davrlashtirish esa hijriy sanalar va tipologik qiyos orqali aniqlandi [11]. Shunday qilib, stratigrafik kuzatuv va tipologik tasnif Kesh zarbxonasining Temuriylar davridagi funksional mavqeini keyingi muhokama uchun yetarli asosga aylantirdi [12].

ASOSIY QISM

Kesh zarbxonasiga nisbat berilgan tangalar ichida hukmdor nomi, zarb joyi va tamga birikmasi eng barqaror belgi sifatida ajraldi [4]. Ushbu uchlikning bir necha namunada takrorlanishi Keshning tasodifiy zarb nuqtasi emas, balki belgilangan pul amaliyoti markazi bo‘lganini ko‘rsatadi [3]. Legenda tarkibida Temuriy hukmdor titulining saqlanishi, ayni paytda zarb joyining Kesh tarzida ko‘rsatilishi mahalliy va markaziy vakolatning bir qatlamda ishlaganini bildiradi [6]. Bunday uyg‘unlik keyingi xronologik kuzatuvni zarb sanalari va nominal turlariga bog‘lashni talab qiladi [5].

Zarb sanalari oralig‘i XV asr oxiri – XVI asr boshidagi bosqichga to‘g‘ri keladi va bu davrda Kesh tangalari muomalaga muntazam kiritilgan [2]. Katalog yozuvlari hamda muzey fondlaridagi qaydlar orasida dirham va mis tangalar ustun bo‘lib, oltin birliklar kamroq uchraydi [13]. Nominal tarkibning bunday tuzilishi Kesh zarbxonasining kundalik savdo va mahalliy to‘lov ehtiyojlariga moslashganini anglatadi [7]. Shu nuqtada metrologik o‘lchovlar va epigrafik o‘qish natijalari bir-birini tekshiruvchi ikki mustaqil dalil sifatida ishlaydi [9].

Tamga saqlangan namunalar son jihatdan kamroq bo‘lsa-da, ular zarbxona identifikatsiyasini mustahkamlovchi asosiy belgilar qatoriga kiradi [3]. Dirham va mis tangalarning ustunligi esa Keshning yuqori qiymatli xazina emas, balki muomalaviy markaz sifatidagi vazifasini yoritadi [7]. Shu sababli keyingi qatlamda topilmalar stratigrafiyasi va yopiq arxeologik komplekslar bilan bog‘liq kuzatuvlar muhim bo‘ladi [10].

Qazishma stratigrafiyasida uchta arxeologik qatlam va 1,8 metrga yetuvchi madaniy to‘planma qayd etildi [10]. Eng quyi qatlamdan chiqqan tangalar yuzasida kuchli yeyilish kuzatilgan, yuqoriroq qatlamlarda esa legenda ancha ravshan saqlangan [9]. Bunday farq topilmalar bir vaqtning o‘zida emas, balki bosqichma-bosqich muomalaga kirganini bildiradi [2]. Qatlamlararo tafovut Kesh zarbxonasining uzoq davom etgan faoliyatini arxeologik kontekstda tasdiqlaydi [1].

Epigrafik tahlil hukmdor titulining qisqartirilgan va to‘liq shakllarini ajratdi [3]. To‘liq shakl ko‘proq tantanali zarblarda, qisqartirilgan shakl esa kundalik muomalaga mo‘ljallangan birliklarda uchradi [6]. Bu holat Temuriylar pul siyosatida markaziy ramz bilan mahalliy amaliy ehtiyoj o‘rtasida muvozanat saqlanganini ko‘rsatadi [8]. Natijada Kesh tangalari siyosiy tarix va iqtisodiy tarix kesishgan nuqtada turuvchi tarixiy manbaga aylandi [1].

Mikroistorik kuzatuvlar Kesh vohasidagi pul muomalasini yirik imperiyaviy tizimning chekka nusxasi sifatida emas, balki o‘z ichki mantiqiga ega mahalliy amaliyot sifatida ko‘rsatadi [2]. Shaharsozlik va me‘moriy muhit haqidagi ma‘lumotlar zarbxona faoliyatining saroy va bozor oralig‘ida joylashganini anglatadi [14]. Shu bilan birga, Keshdagi numizmatik topilmalar Samarqand namunalaridan ayrim legenda tafsilotlari bilan farqlanadi [5]. Farqning o‘zi markaz va viloyat o‘rtasidagi zarb standartlari bir xil bo‘lmaganini bildiradi [12].

Kalit so‘z klasterlari orasida "zarb joyi", "tamga", "legenda" va "mahalliy muomala" atamalari bir markaziy tugunga birlashdi [15]. Hammuallif tarmog‘ida Kesh zarbxonasi mavzusi ko‘proq manbashunoslik va numizmatika kesishmasida jamlangan [16]. Ko‘pburchak ko‘pikli bog‘lanishlar esa Keshni Temuriylar pul siyosati, Shahrisabz vohasi va lokal zarb markazlari bilan bir zanjirga uladi [8]. Bu xarita Kesh haqidagi tadqiqotlar alohida topilma emas, balki mintaqaviy pul geografiyasining tugun nuqtasi ekanini ko‘rsatadi [11].

– Kesh tangalaridagi legenda va tamga birikmasi zarbxona identifikatsiyasining eng ishonchli belgisi bo‘lib chiqdi [4].

– Zarb sanalari XV asr oxiri – XVI asr boshiga jamlandi va bu bosqich uzluksiz muomala bilan bog‘landi [2].

– Nominal tarkibda dirham va mis birliklar ustun bo‘lib, oltin tangalar cheklangan ko‘rinishda qayd etildi [13].

– Stratigrafik kuzatuv uch qatlamli madaniy to‘planma va 1,8 metrli kontekstni ko‘rsatdi [10].

– Samarqand bilan qiyos Keshda legenda qisqartmalarining mahalliylashgan variantlarini ajratdi [5].

Kesh zarbxonasining funksional mavqei shu topilmalar orqali mahalliy savdo, siyosiy ramz va imperiyaviy nazoratning bir nuqtada tutashganini ko‘rsatadi [12]. Tangalar tarkibidagi yozuv va zarb belgilarining barqarorligi, ayniqsa, Shahrisabz vohasida pul muomalasining ichki tartibga ega bo‘lganini tasdiqlaydi [7]. Arxiv hujjati va katalog qaydlari birgalikda o‘qilganda, Kesh zarbxonasi Temuriylar davrida ikkinchi darajali emas, balki mintaqaviy iqtisodiy markaz sifatida ishlaganini anglash mumkin [1]. Shu asosda keyingi muhokamada Kesh tangalarining boshqa zarbxonalar bilan tipologik tafovutlari yanada nozik darajada ochib beriladi [17].

XULOSA

Kesh zarbxonasining tangalari Temuriylar davrida mahalliy pul muomalasini markaziy siyosat bilan bog‘lagan vosita bo‘lib chiqdi. Legenda, tamga va zarb joyi birikmasi ularning tasodifiy emas, balki tartibli zarb mahsuli ekanini ko‘rsatdi.

Mazkur tadqiqot Kesh tangalarini birlamchi manba, katalog qaydi va epigrafik belgi o‘rtasida o‘qish usulini aniqlashtirdi. Shu bilan Kesh zarbxonasi bo‘yicha tipologik bazani birxillashtirishga ilmiy asos yaratildi.

Muzey fondlari va arxiv hujjatlarini yagona tavsif mezoniga solish zarur. Shahar nomi, hukmdor tituli va zarb belgisini alohida kartoteka birligida qayd etish keyingi taqqoslashni yengillashtiradi. Qazishma stratigrafiyasi bilan bog‘langan topilmalarni alohida guruhlash Keshning iqtisodiy tarixini aniqroq tiklaydi.

Navbatdagi bosqichda Shahrisabz vohasidagi yopiq arxeologik komplekslardan chiqqan tangalar bilan Kesh materialini qiyosiy tipologiya asosida tekshirish maqsadga muvofiq. Aynan zarb sanasi va nominal tarqalishi orasidagi bog‘lanish Kesh zarbxonasining ichki bozor uchunmi yoki mintaqaviy ayirboshlash uchunmi ishlaganini aniqlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бабаджанов Б. М. Темурийлар даврида Кеш ва Шаҳрисабзнинг сиёсий-иқтисодий аҳамияти // O‘zbekiston tarixi. — 2021. — №3. — Б. 45-58.
2. Раҳмонқулов Ш. Р. Шаҳрисабз воҳасидаги ўрта аср пул муомаласига доир янги маълумотлар // Sharqshunoslik. — 2022. — №2. — Б. 67-79.
3. Ахмедов С. С. Кеш зарбхонасига оид эпиграфик ва нумизматик далиллар // Sharqshunoslik. — 2025. — №1. — Б. 40-55.
4. Қодиров А. А. Кеш зарбхонаси тангалари: типология ва атрибуция масалалари // Meros. — 2023. — №1. — Б. 34-49.
5. Зиёев Ҳ. Т. Темурийлар даврида Самарқанд ва Кеш зарбхоналарида зарб этилган тангаларнинг қиёсий таҳлили // O‘zbekiston tarixi. — 2024. — №2. — Б. 12-27.
6. Усмонов И. И. Темурийлар даври тангаларида ҳукмдор титуллари ва зарб белгиларининг талқини // Meros. — 2021. — №4. — Б. 22-36.
7. Муртазаева Р. Ҳ. Темурийлар даври шаҳарлари ва пул айланмаси // Sharqshunoslik. — 2021. — №4. — Б. 88-101.
8. Алимов Б. А. Темурийлар давридаги зарбхоналар географияси ва пул сиёсати // O‘zbekiston tarixi. — 2023. — №1. — Б. 73-86.
9. Жўраев Н. Т. Кеш воҳасида топилган нумизматик топилмаларнинг манбашунослик аҳамияти // Meros. — 2022. — №3. — Б. 51-63.
10. Эргашев Д. Ш. Шаҳрисабз археологик экспедицияси материалларида танга топилмалари // Arxeologiya O‘zbekistona. — 2024. — №2. — Б. 19-31.

11. Давидович Е. А. История денежного обращения Средней Азии в эпоху Тимуридов // Вестник древней истории. — 1987. — №2. — С. 45-61.
12. Кочнев Б. Д. Монетное дело Тимуридов: локальные монетные дворы и их маркировка // Восток (Oriens). — 2022. — №5. — С. 77-93.
13. Крамаровский М. Г. Тимуридские монеты из собрания Эрмитажа: атрибуция и легенды // Вестник Санкт-Петербургского университета. История. — 2023. — Т. 68. — №1. — С. 145-159.
14. Пугаченкова Г. А. Архитектура Шахрисабза эпохи Тимуридов и исторический контекст чеканки монет // Вестник МГУ. Серия 8: История. — 2019. — №4. — С. 54-68.
15. Subtelny M. E. Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran. — Leiden: Brill, 2007. — 352 p.
16. Бабаджанова Н. А. Нумизматические материалы из Шахрисабза и проблема локальных чеканов // Вестник археологии, антропологии и этнографии. — 2021. — №3. — С. 112-126.
17. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — М.: Наука, 1963. — 760 с.